

FINAL REPORT

of the

International Commission on the Holocaust in Romania

Presented to Romanian President Ion Iliescu

November 11, 2004
Bucharest, Romania

NOTE: The English text of this Report is currently in preparation for publication.

VIAȚA COMUNITĂȚILOR EVREIEȘTI ÎN TIMPUL LUI ION ANTONESCU ȘI RĂSPUNSUL LOR LA HOLOCAUSTUL DIN ROMÂNIA

Federația Uniunilor de Comunități Evreiești (FUCE).

Confruntarea ei cu teroarea legionară și cu politica antievreiască

Rolul dr. W. Filderman (septembrie 1940 – decembrie 1941)

În organizarea luptei evreilor pentru supraviețuire în perioada guvernării lui Ion Antonescu rolul hotărâtor a revenit instituțiilor comunitare. O întreagă rețea instituțională de cult, cultură, învățământ și asistență socială a funcționat pentru compensarea frustrărilor materiale, morale, sociale și spirituale impuse evreilor de regimul Antonescu.¹ În anii 1940-1941 organismul principal care a coordonat activitatea acestor instituții a fost Federația Uniunilor de Comunități Evreiești din România. Președintele Federației, dr. Wilhelm Filderman, a fost inițiatorul și conducătorul politic al vieții evreiești și în acest moment istoric, când colectivitatea evreiască din România s-a confruntat cu probleme existențiale dintre cele mai complicate din întreaga sa istorie. Deși activitatea trebuia axată pe rezolvarea problemelor legate de existența cotidiană, căci ansamblul măsurilor antievreiești afectau aspectele vieții de zi cu zi, totuși ea nu avea doar o dimensiune îngust pragmatică. Soluționarea problemelor cerea tact, orizont, elasticitate politică și capacitate de adaptare la condiția concret istorică. În acest context Wilhelm Filderman a adoptat tactica luptei legale, calea petițiilor, a audiențelor și a stabilirii contactelor cu personalitățile vieții politice și clericale românești cu influență în cercurile guvernamentale care au acceptat să intervină în favoarea evreilor, activitate pe care a continuat-o și după desființarea Federației.

“Patentul petițiilor îl deținea Filderman” – scria dr. Theodor Lavy, fruntaș sionist. “Sioniștii au combătut sistemul jalbelor. Și totuși, nu numai că petiționarea era aproape singurul mijloc pentru exprimarea doleanțelor sau protestului, dar era un succes faptul că jalbele erau primite”².

Prin petițiile înaintate Conducătorului statului, autorităților în general, în perioada septembrie 1940 – 16 decembrie 1941, Federația urmărea soluționarea problemelor care derivau din măsurile antievreiești și care afectau evreimea în general sau anumite categorii ale acestei populații.

¹ **Vezi doc. nr. ____**

² Dr. Theodor Lavi, *Petițiile doctorului Filderman*, în: „Viața noastră”, Tel Aviv din 30 noiembrie 1979.

Tehnica alcătuirii petițiilor a purtat amprenta concepției lui W. Filderman. Riposta a fost întotdeauna promptă și la obiect. Se aduceau argumente statistice, istorice și politice pentru a demonstra consecințele negative ale măsurilor antievreiești, nu doar pentru existența populației evreiești, ci pentru societatea românească în ansamblul ei, de multe ori fiind mai dure decât în celelalte țări ale Axei.

În intervalul septembrie 1940 – ianuarie 1941, până la desființare, Federația avea să se confrunte cu consecințele terorii legionare (septembrie 1940 – ianuarie 1941), ale accelerării procesului de românizare (februarie – 22 iunie 1941), ale regimului de teroare impus după intrarea României în războiul antisovietic (evacuările; pogromul de la Iași; propaganda axată pe tema iudeo-comunismului; psihoza antievreiască; regimul de ostatici; purtarea stelei galbene; deportările în Transnistria; obținerea dreptului la acordarea de ajutoare celor internați în lagăre și a celor deportați în Transnistria; munca obligatorie ș.a.) (iunie – decembrie 1941).

Împotriva terorii legionare și a măsurilor legislative (septembrie 1940 – ianuarie 1941)

După primele măsuri antievreiești adoptate odată cu proclamarea Statului Național Legionar, conducerea Federației a apreciat că principala amenințare pentru populația evreiască, pentru România în general, vine din partea mișcării legionare și a miniștrilor legionari aflați în guvern. În contextul dat, s-a încercat stabilirea unui contact personal cu Conducătorul statului. În ziua de 11 septembrie 1940 conducerea Federației a înaintat unul dintre primele memorii de protest contra deciziei Ministerului Cultelor și Artelor nr. 42.354 din 9 septembrie pentru reglementarea Cultului Mozaic care stipula desființarea a numeroase sinagogi și interzicerea activităților cultural-religioase ale populației evreiești. “Copiii evrei ce se nasc nu mai pot primi binecuvântarea religioasă” – se scria în memoriu; “evreii nu se mai pot căsători religios; iar morții noștri, pentru a fi înmormântați trebuie să aștepte aprobarea cererilor de autorizație depuse la Prefectură, la Ministerul de Interne și la Ministerul Cultelor”. Semnatarii memoriului respectiv, dr. W. Filderman (președintele Federației), șef rabinul dr. Al. Șafran (reprezentantul Cultului mozaic în fostul Senat), Josef M. Pincas (președintele Uniunii Comunităților de rit spaniol), Sabetay I. Djaen (șef-rabinul Uniunii Comunităților de rit spaniol), au atras atenția Conducătorului statului că, prin măsurile preconizate, “se suprimă ordinea și se provoacă anarhia, căci religia a fost întotdeauna garanția ordinii și suprimând lăcașurile de rugăciune, se instaurează anarhia în suflete, și nu se respectă dreptul cel mai natural al omului, acela de a crede și a se închina Domnului”³.

³ Jean Ancel (ed.), *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry During the Holocaust*, Jerusalem (în continuare *Documents*), 1985, vol.I, p. 475-476.

Concomitent cu înaintarea memoriului, dr. W. Filderman a obținut și o audiență la Conducătorul statului la 17 septembrie 1940, ceea ce a reprezentat un succes răsunător. El a expus pe larg urmările noilor reglementări privind statutul Cultului Mozaic, demonstrând că măsurile adoptate violează legile în vigoare, generează nesiguranță și neîncredere printre comercianți și industriași, mai ales că toate legile țării i-au obligat să nu oprească producția și aprovizionarea. Cererile lui se bazau pe lege și dreptate și porneau din dorința de a evita perturbări sociale și economice pe plan național.

Conducătorul statului a răspuns în scris, rugându-l pe președintele Federației “să fie înțelegător și să facă și pe coreligionarii săi, din toată țara, să înțeleagă că generalul Antonescu nu poate într-o săptămână de guvernare să facă minuni (...). Asigur pe dl. Filderman că dacă coreligionarii D-sale nu vor sabota pe față și din culise regimul, nici pe plan politic, nici pe planul economic, populația evreiască nu va avea de suferit. Cuvântul generalului Antonescu este cuvânt”⁴.

La 19 septembrie, s-a dat publicității o nouă decizie a Ministerului Educației Naționale, Cultelor și Artelor privitoare la Cultul Mozaic și celelalte comunități religioase, prin care a fost suspendată aplicarea deciziilor ministeriale din 9 septembrie cu privire la funcționarea caselor de rugăciuni (temple și sinagogi) până la reglementarea definitivă a poziției regimului față de asociațiile și comunitățile religioase din țară. Ceea ce nu a însemnat că legionarii au renunțat la închiderea sinagogilor și la diferite forme de vexațiuni împotriva populației evreiești.

În ciuda speranțelor lui Filderman și a celorlalți membri din conducerea Federației promisiunile Conducătorului nu au fost respectate. Cascada legilor antievreiești nu a putut fi oprită și nici acțiunile teroriste ale legionarilor nu au fost curmate, motiv pentru care conducerea FUCE a continuat să adreseze memorii, în primul rând Conducătorului statului, prezentând date și fapte privind abuzurile și actele de violență ale legionarilor împotriva locuitorilor evrei de pe întreg teritoriul României.

Pe unul dintre memoriile cele mai concludente în acest sens, înaintat la 9 decembrie 1940, Conducătorul statului a pus următoarea rezoluție: “Ministerul de Interne împreună cu un legionar din forul legionar, desemnat de dl. Sima, vor cerceta urgent toate aceste cazuri. Constatările vor fi consemnate într-un articol care îmi va fi prezentat în cel mai scurt timp cu putință, în măsura în care se va constata exactitatea plângerilor, voi lua dispozițiuni direct și pe propria răspundere că tot ce m-am angajat față de cetățenii acestei țări voi respecta și tot ce

⁴ *Loc.cit.*, p. 475-476.

s-a angajat Legiunea față de mine este o realitate, iar nu simple vorbe”⁵. În cursul lunii decembrie au mai fost trimise zeci de memorii de protest.

La 2 ianuarie 1941, dr. W. Filderman a înaintat un nou memoriu, făcând o comparație între situația evreilor din Germania, Italia și Ungaria și situația lor în România. În final Filderman conchidea:

România în trei luni de guvernare a dat legi cari depășesc nu numai legile italiene și ungare, și pe cele germane din perioada anterioară și posterioară Nürnbergului [...]

Atunci, sau Hitler și doctrinarii germani, Mussolini și Horthy se înșală, sau România merge către un dezastru social și economic fără precedent, și fără egal, cu toate urmările pe care un asemenea dezastru nu poate să nu-l aibe și în alte domenii. [...]

La noianul de legi și Decizii care în trei luni au răpit evreilor români mai multe drepturi decât a răpit evreilor germani național socialismul în opt ani și chiar prin legile aduse după 1938, cu titlul de pedeapsă sau de apărare a Statului; evreilor italieni fascismul în 18 ani, și evreilor unguri în trei ani, se adaogă schinguirii și sustrageri de averi de sute de milioane.

V-am prezentat asupra acestora din urmă un memoriu. Ați binevoit a ordona o anchetă. [...]

De altfel ancheta ce ați ordonat nu se face de Parchet ci chiar de către cei acuzați sau de către cei cari n-au știut nici să oprească răul nici să-l repare după ce s-a produs, așa că în numeroase localități evreii – cari mi-au trimis reclamațiile – convocați în fața unei mese pe care se aflau revolverele, au fost siliți să semneze că nimeni nu s-a atins de ei. Ancheta este viciată, întrucât nu este făcută cu obiectivitate și, ceea ce este mai grav, teroarea nu numai că nu a încetat, dar s-a și intensificat.

În încheiere dr. Filderman a recapitulat toate promisiunile făcute de Conducătorul statului privind modul de soluționare a problemei evreiești, arătând că ele nu au fost respectate. Căci “dacă conducătorul a promis că mai întâi vor fi eliminați din societate evreii care au venit în România după 1913, în realitate eliminările se fac fără nici o deosebire; dacă

⁵ *Loc.cit.*, vol.II, p.47.

conducătorul s-a angajat că evreii vor fi înlocuiți «încetul cu încetul», în realitate sunt înlocuiți într-un ritm necunoscut celorlalte țări, iar evreii nu doar în viitor nu vor putea beneficia de resursele țării, așa cum a declarat Conducătorul statului, dar nici în prezent nu mai pot trăi, fiind condamnați la moarte de foame tocmai când numărul lor s-a redus proporțional cu românii la jumătate, încât chestia românizării era deja pe jumătate rezolvată»⁶.

În petițiile sale dr. Filderman nu l-a acuzat pe Antonescu ci în primul rând pe legionari, subliniind deosebirea dintre atitudinea lui Antonescu și cea legionară în tratarea problemei evreiești, faptul că legionarii s-au ridicat împotriva concepțiilor Conducătorului statului în soluționarea problemei evreiești. În același timp, el a considerat “o datorie de conștiință românească”, dar și o datorie “de conducător al evreilor” să supună atenției lui Ion Antonescu gravitatea situației în care a fost împinsă România de către legionari.

Memoriile înaintate de FUCE împotriva terorii legionare reflectă drama vieții cotidiene a evreilor în epocă, cât și convingerea lui Filderman că apărând interesele evreiești apără interesele României în general. Memoriile Federației conțin, de asemenea, numeroase date elocvente despre pierderile provocate evreilor de jaful legionar. Numai distrugerile din timpul pogromului din ianuarie 1941 au fost evaluate la 382.901.800 de lei⁷.

*Principalele cereri ale Federației în condițiile intensificării
procesului de românizare (1 februarie – 22 iunie 1941)*

După excluderea legionarilor din guvern și reorganizarea Cabinetului Antonescu, populația evreiască s-a confruntat cu noi forme ale politicii antievreiești.

În acest context conducerea Federației, în contactele cu autoritățile, a intervenit pentru:

- restituirea bunurilor jefuite de legionari;
- sistarea anulării samavolnice a firmelor evreiești;
- încetinirea ritmului “operei” de românizare;
- modificarea legii de expropriere a bunurilor urbane;
- renunțarea la proiectul de înființare de ghetouri;
- autorizarea reîntoarcerii evreilor alungați din Panciu;
- încetarea acțiunii de izgonire a evreilor din locuințe la Sibiu;
- eliminarea din actele publice a limbajului jignitor la adresa evreilor și acuzația că

ei ar sabota viața economică.

⁶ *Loc.cit.*, p.115.

⁷ A se vedea Lista Matatias Carp, Arhiva Centrului, fond III, dosar 55, fila 16.

S-a cerut dreptul la muncă pentru meseriași și ucenici, avertizându-se că românizarea forțată a angajaților în instituții și întreprinderi va provoca „un dezastru pentru economia țării”.

Protestul Federației împotriva măsurilor excepționale după intrarea României în războiului antisovietic (22 iunie – 16 decembrie 1941)

În condițiile regimului de teroare instituit împotriva populației evreiești în momentul intrării României în război alături de Germania nazistă, când se țineau lanț măsurile care amenințau însăși existența fizică a evreilor, Federația și-a concentrat toate forțele pentru salvarea vieților evreiești. Masacrul din Iași, pogromurile din Basarabia și Bucovina, apoi deportările în Transnistria, erau tot atâtea evenimente grave care au pus conducerea FUCE la grea încercare.

În acea vreme – se scria în ziarul „Curierul Israelit” din februarie 1945 – era necesară multă prudență, nu pentru a înlătura pericolele la care personal se expuneau conducătorii evrei, dar pentru a evita eventualele consecințe grele și dureroase pentru întreaga populație. De aceea nu s-a putut protesta, bunăoară, împotriva crimelor din Basarabia și Bucovina căci s-ar fi considerat insultată Armata; nu s-a putut protesta nici măcar împotriva comunicatului prin care Consiliul de Miniștri, anunțând țării măcelul de la Iași, spunea că au fost executați 500 iudeo-comuniști (...). Nu s-a putut protesta și nici nu s-a putut interveni fățiș și în scris împotriva atmosferei de suspiciune extrem de periculoasă din timpul primelor bombardamente aeriene în București, când jocurile de lumini colorate ce însoțeau canonada antiaeriană, au fost puse de autoritățile polițienești în sarcina evreilor⁸.

Totuși, activitatea Federației a continuat cu aceeași intensitate. Ce-i drept, s-a recurs la un alt ton și la un alt limbaj în alcătuirea memoriilor.

Accentul s-a pus pe demonstrarea sentimentelor patriotice ale evreimii din Vechiul Regat asupra faptului participării lor la Războiul de Independență din 1877-1878 și la

⁸ “Curierul Israelit” (în continuare C.I.), anul XXXV, seria II, nr.23 din 25 februarie 1945.

Războiul de Reîntregire a României (1916-1919), s-a insistat pentru reprimirea evreilor în Armată și trimiterea lor pe front; s-a respins acuzația de “iudeo-comunism”, arătându-se că în URSS religia și burghezia evreiască sunt la fel de persecutate ca și religia creștină și burghezia de alte neamuri; s-a cerut ca evreii descoperiți ca dușmani ai țării să fie pedepsiți în virtutea legilor în vigoare, dar să nu fie culpabilizată etnia evreiască; s-a cerut să nu fie pedepsiți oameni nevinovați pentru unicul motiv de a fi evrei; s-a protestat contra evacuărilor în masă, a internărilor în lagăre și a regimului de ostatici, argumentându-se că toate aceste măsuri nu au bază legală.

Masacrul din Iași (29 iunie - 6 iulie) a fost un subiect tabu. În schimb, conducătorii Federației au acționat prompt pentru ajutorarea supraviețuitorilor din trenurile morții debarcați la Călărași – Ialomița și la Podu Iloaiei, cerând trimiterea lor acasă.

După evenimentele sângeroase de la Iași, conducerea Federației a lansat un apel către evrei semnat de dr. W. Filderman, șef-rabinul Alexandru Safran și secretarul general Matatias Carp. Evreii au fost îndemnați la adoptarea unei atitudini *de maximă disciplină și supunere în fața legii*. Li s-a cerut să camufleze luminile, să nu asculte și să nu răspândească zvonuri, să nu discute chestiuni militare și politice, să nu acumuleze și să nu risipească alimentele; să respecte armata “scutul țării și al nostru al tuturor”.

O luptă dâră a dus dr. Filderman împreună cu colaboratorii săi, împotriva ordinelor privind purtarea unui semn distinctiv de către evrei. Primul protest a fost înaintat la 15 iulie 1941. S-a arătat că “măsura va împiedica populația evreiască de a circula, de a se alimenta sau de a se prezenta la autorități”: și s-a cerut abrogarea ei⁹.

La 5 septembrie, dr. Filderman a adresat mareșalului Antonescu un memoriu în care scria: “Eu nu pot transmite spre executare populației evreiești un ordin lipsit de bază legală Nu-mi rămâne – dacă ordinul este menținut – decât să trag consecințele și să mă retrag de la conducerea Comunității Evreiești din țară, lăsând altuia sarcina pe care eu nu mi-o pot asuma”¹⁰.

La 6 septembrie, s-a înaintat un memoriu și Patriarhului României, Nicodim, în care dr. W. Filderman și dr. Al. Șafran cereau ocrotire pentru respectul religiei și respectul omului¹¹.

La 8 septembrie, dr. W. Filderman a obținut o audiență la mareșalul Antonescu, la care a venit împreună cu arhitectul H. Clejan. Obiectul audienței a fost, în primul rând, problema semnului distinctiv. După o scurtă discuție, Mareșalul, adresându-i-se lui Mihai Antonescu, i-

⁹ *Documents*, vol.II, p.428.

¹⁰ *Loc.cit.*, vol.III, p.123.

¹¹ *Loc.cit.*, p.126.

a spus: “Bine, dă te rog un ordin să se suprimă semnul în toată țara”¹². În Consiliul de Miniștri din 9 septembrie 1941, Ion Antonescu a declarat: “... măsura aceasta are consecințe mari și pentru liniștea publică, și pentru alte puncte de vedere. Au fost la mine reprezentanții Comunității Evreiești și față de ei m-am angajat să ridic această măsură”¹³. Apreciind rezultatele acestei acțiuni, istoricul israelian Theodor Lavy sublinia: „A fost o bătălie în care au învins victimele”.

Acțiunile împotriva terorii n-au împiedicat conducerea Federației să răspundă cu promptitudine la sarcinile impuse de regim.

Comunitatea a mobilizat evreii să subscrie cu sume cât mai mari pentru “Împrumutul Reîntregirii”. “Datoria noastră – se scria într-un apel – este să dăm țării tot ce putem chiar mai mult decât putem, fără tăgadă pentru binele ei, pentru binele nostru, pentru binele tuturor. Împrumutul trebuie deci să aibă caracterul celei mai înalte manifestări patriotice”. Deși nu s-au putut strânge zece miliarde de lei, cât s-a cerut evreilor, totuși populația evreiască a scris cu o sumă de patru ori mai mare decât ceilalți cetățeni ai țării. Până la 20 mai 1942 s-au scris și s-au plătit 1.994.209.141 de lei¹⁴. După 20 mai, împrumutul a fost transformat în impozit.

*Acțiunile disperate ale Federației pentru oprirea deportărilor în Transnistria,
pentru salvarea de la moarte a evreilor din Basarabia și Bucovina*

Federația Uniunilor de Comunități a mobilizat evreimea din întreaga țară la acțiuni de solidaritate cu cei din Basarabia, Nordul și Sudul Bucovinei, județul Dorohoi și Ținutul Herței și cu cei deportați în Transnistria de pe întreg teritoriul României. (Mulți dintre evreii români aveau rude printre cei deportați).

Sub influența știrilor sosite din Basarabia și Bucovina, dr. Filderman a adresat, în ziua de 9 octombrie 1941, două memorii către mareșalul Antonescu și către Maria Antonescu, arătând că deportările echivalează cu moartea celor deportați. “Dacă cumva este posibil și dacă nu s-au făcut vinovați cu nimic” – implora dr. Filderman – atunci să fie oprit “acest exod”¹⁵. La 11 octombrie dr. Filderman, s-a adresat pentru a doua oară Mareșalului: “Este moartea, moartea fără vină, fără altă vină decât aceea de a fi evrei. Vă implor să nu lăsați ca o asemenea zguduitoare tragedie să se săvârșească”¹⁶.

¹² *Loc.cit.*, p.30.

¹³ Lya Benjamin (ed.), *Problema evreiască*, în: *Stenogramele Consiliului de Miniștri*, București, Editura Hasefer, 1996, p.307.

¹⁴ Lista Matatias Carp, *loc.cit.*

¹⁵ Matatias Carp, *Cartea Neagră*, vol.III, p.96.

¹⁶ *Loc.cit.*, p.101.

În ziua de 14 octombrie, la ora 7 dimineața, dr. W. Filderman a fost anunțat că, la cererea sa, va fi primit de vicepreședintele Consiliului de Miniștri. Audiența a durat 45 de minute. Mihai Antonescu a promis că va ordona ca intelectualii, meseriașii, industriașii, comercianții și toți proprietarii urbani și rurali din Cernăuți să nu fie deportați.

La plecare, dr. Filderman a depus și un memoriu, în care l-a rugat pe Mihai Antonescu să intervină pentru readucerea deportaților, menționând că printre ei sunt și evrei din Vechiul Regat, veterani din războaiele României, decorați, invalizi sau orfani de război.

La 19 octombrie, dr. Filderman revine cu o nouă scrisoare către mareșalul Antonescu, în care îl informează despre aprobarea lui Mihai Antonescu ca în Cernăuți să fie reținuți intelectualii, meseriașii și industriașii – măsură care nu s-a aplicat și în Chișinău, de unde au plecat toți, iar *cadavrele* “*zac între Orhei și Rezina*”. Se sublinia natura ilegală a acestor deportări, care s-au extins și în Bucovina de sud și în județul Dorohoi. “Eu nu am apărut și nu apăr pe cei vinovați – scria dr. Filderman – vinovații să-și ia pedeapsa. Eu apăr numai pe cei nevinovați și pe cei pe care o măsură administrativă îi despoaie și de drepturile cetățeanului și de ale omului, pe care i le conferă un text expres de lege”. Dr. Filderman solicita aprobarea Mareșalului ca decizia lui Mihai Antonescu referitoare la reținerea unor categorii de profesioniști evrei în Bucovina să fie extinsă și asupra evreilor din Basarabia. “Căci intelectualii, comercianții, industriașii, proprietarii au suferit – fie ei creștini, fie evrei – sub regimul bolșevic, și nu numai românii, dar și mii de evrei din Bucovina și Basarabia au fost deportați în Siberia”¹⁷.

Cu toate presiunile, Conducătorul statului nu a acceptat să-și revizuiască decizia în privința deportărilor generale, mai ales din Basarabia. Reacția sa la memoriile lui Filderman a fost foarte dură. Pe scrisoarea din 19 octombrie a pus o rezoluție în care îi făcea vinovați în special pe evreii din noile provincii, pentru „groaznica suferință a neamului românesc în anul 1940, când tot ce s-a întâmplat a fost ca inspirație și ca execuție de esență evreiască”¹⁸.

La 26 octombrie, în mai toate ziarurile de mare tiraj a apărut răspunsul mareșalului Antonescu la scrisorile lui Filderman din 9 și 11 octombrie. Conducătorul statului îi reproșa lui Filderman că din acuzat s-a transformat în acuzator, că apără coreligionarii săi care au comis “acte de ură împotriva poporului român, tolerant și ospitalier”. Conducătorul conchidea chiar că “ura lor este a tuturor, este ura dumneavoastră”¹⁹. În jurul scrisorii lui Antonescu s-a declanșat o campanie de presă pe plan intern și internațional. Ea a fost folosită pentru intensificarea campaniei antisemite.

¹⁷ În Buletinul Centrului Muzeului și Arhivei Istorice a Evreilor din România, nr.6 (București), 2000, p.75-77.

¹⁸ A se vedea supra nota 17.

¹⁹ Matatias Carp, *op.cit.*, p.103.

Neintimidat, dr. Filderman și-a continuat lupta. La 25 octombrie a adresat o scrisoare de răspuns Conducătorului statului în care și-a reafirmat poziția privind pedepsirea celor vinovați “dar că nu se pot pedepsi și zeci de mii de oameni nevinovați pentru fapta celor vinovați”²⁰. Dr. Filderman a reafirmat că evreii nu pot fi identificați cu bolșevismul, așa cum nici poporul român nu poate fi identificat cu legionarismul²¹.

După publicarea scrisorii Mareșalului, dr. Filderman a revenit cu un nou răspuns, la 3 noiembrie, și s-a referit la exemple de devotament evreiesc față de România și chiar față de regimul antonescian. El a reamintit că evreii au cerut reintrarea în Armată în vederea participării la recucerirea teritoriilor românești pentru care “au luptat părinții, frații, copiii noștri și noi înșine”. Evreii, adaugă el, n-au acționat nicicând “nici peste, nici împotriva intereselor statului și poporului român”²².

La scrisoare a răspuns, în numele Mareșalului, Ovidiu Al. Vlădescu, secretar general la Președinția Consiliului de Miniștri, care a respins și a ironizat chiar declarațiile proromânești și patriotice ale lui Filderman. Ele au fost apreciate ca fiind o „ieftină abilitate avocățească, specific evreiască”. Sunt recapitulate deciziile Conducătorului statului în problema evreiască: „vor pleca toți evreii care au venit în România după 1914 și toți cei din provinciile dezrobite, fără excepție; vor putea rămâne evreii din Vechiul Regat care au venit aici înainte de 1914 dacă se încadrează în legile statului național; vor pleca însă și dintre aceștia cei care sunt comuniști, cei care fac propagandă subversivă, cei ce se asociază cu dușmanii țării și toți cei care caută să saboteze într-un fel sau altul interesele statului și neamului românesc; în acest pământ românesc sunt și vor fi stăpâni românii. Ceilalți pot fi tolerați dacă nu caută să ne fure drepturile”²³.

Activitatea FUCE în frunte cu Filderman nu era pe placul autorităților antonesciene și nici al Consilierului german pentru probleme evreiești în România Gustav Richter. La 16 decembrie 1941, prin Decretul-lege nr.3415, s-a decis dizolvarea acestui organism²⁴.

Înființarea Centralei Evreilor din România (CER). Atribuțiile ei de organizare a vieții evreiești pe baza principiilor dictate de regimul antonescian (1942-1944)

După dizolvarea Federației, Centrala a devenit singura organizație autorizată să reprezinte interesele colectivității evreiești în fața oficialităților, să organizeze viața evreiască

²⁰ *Documents*, vol.III, p.287.

²¹ A se vedea supra nota 20.

²² *Loc.cit.*, p.330-331.

²³ *Loc.cit.*, p.379.

²⁴ *Legislația...*, doc. 53, p.178.

în conformitate cu dispozițiile guvernului antonescian. A fost de fapt o variantă locală a *Judenrat*-ului german.

Atribuțiile politice și organizatorice ale Centralei Evreilor din România, structura conducerii au fost stabilite în Regulamentul de funcționare semnat de mareșalul Antonescu și publicat în Monitorul Oficial din 30 ianuarie 1942. Conducerea a fost formată din: președinte, secretar general și șefii sectoarelor de: reeducare profesională; emigrare; asistență; școli și cultură; presă și editură; financiar; cult.

În conformitate cu prevederile Regulamentului, Centrala avea următoarele atribuțiuni:

a) reprezentarea exclusivă a intereselor evreilor din România și *administrarea bunurilor fostei Uniuni a Comunităților Evreiești din țară*;

b) organizarea evreilor în conformitate cu dispozițiunile guvernului român;

c) reeducarea și organizarea evreilor pentru munci și meserii;

d) pregătirea emigrării evreilor;

e) organizarea activității culturale și a școlilor evreilor;

f) organizarea asistenței evreiești;

g) organizarea participării evreilor la munci conform legii pentru organizarea muncii naționale;

h) organizarea exercitării profesiunilor evreilor în condițiunile stabilite de guvern;

i) editarea unui ziar al Centralei Evreilor din România;

j) furnizarea tuturor datelor și informațiilor cerute de autorități în legătură cu problemele de românizare;

k) *înființarea și ținerea la curent a fișierului și a foilor matricole ale tuturor evreilor din România*;

l) primirea cererilor pe care evreii le adresează diverselor autorități și înaintarea lor cu referințe autorităților competente;

m) editarea carnetelor de identitate speciale pentru evrei, fiecare evreu fiind obligat a avea un carnet de identitate prevăzut cu fotografie;

n) executarea tuturor dispozițiilor primite din partea guvernului, prin Împuternicitul Guvernului pentru reglementarea regimului evreilor²⁵.

În activitatea pe plan local Centrala s-a folosit de oficiile județene și de comunitățile locale.

Președinte al Centralei a fost numit H. Streitman, el a fost înlocuit cu dr. N. Gingold, în decembrie 1942, care până atunci funcționase ca secretar general.

În ciuda desființării Federației comunitățile locale și-au continuat activitatea.

²⁵ *Legislația...*, doc.57, p.185-190.

Conform Deciziei nr.48/1942 a CER, “Comunitatea evreilor dintr-o localitate cuprindea totalitatea evreilor aparținând cultului mozaic din acea localitate; comunitățile în ființă, organizate pe baza legii cultelor se mențin”²⁶. Comunitățile se ocupau, în continuare, de organizarea cultului mozaic, a școlilor și a instituțiilor de cultură evreiască; asistența socială; și statistica evreilor din localitatea respectivă ș.a.m.d. Pe baza Deciziei nr.189 din 25 iunie 1943 au fost dizolvate comitetele de conducere ale comunităților și grupurilor evacuate. S-a hotărât constituirea unor comitete de reprezentare, care urmau să funcționeze pe lângă comitetul comunităților gazdă, având următoarele atribuții: administrarea patrimoniului comunității; evidența populației evacuate; colaborarea cu comitetul comunității gazdă la luarea și aplicarea măsurilor în legătură cu interesele populației evacuate²⁷.

Ca și toate celelalte instituții evreiești și comunitățile și-au desfășurat activitatea sub controlul Centralei. Conducerea Centralei pretindea din partea organizațiilor subordonate obediență, sub amenințarea aplicării de sancțiuni. În impunerea autorității sale, CER putea să recurgă prin intermediul Împuternicitului Guvernului pentru Reglementarea Regimului Evreilor la sprijinul administrației de stat. Conform Regulamentului de funcționare, activitatea Conducerii Centralei s-a desfășurat sub controlul nemijlocit al lui Radu Lecca, Împuternicitul Guvernului pentru Reglementarea Regimului Evreilor. Prin Decizia ministrului subsecretar de stat al Muncii din 8 septembrie 1943 el a fost numit Comisar General pentru problemele evreiești având următoarele atribuții:

- a) organizează, împreună cu Marele Stat Major munca obligatorie a evreilor;
- b) supraveghează și controlează aplicarea dispozițiilor privitoare la reglementarea exercitării profesiunilor de către evrei;
- c) exercită atribuțiunile avute până în prezent de către Împuternicitul Guvernului pentru reglementarea regimului evreilor, prevăzute de regulamentul de organizare și funcționare a CER;
- d) fixează, de acord cu Ministerul Afacerilor Interne, măsurile de supraveghere a evreilor din punct de vedere al ordinii publice și siguranței statului;
- e) reglementează și autorizează – cu avizul Ministerului Afacerilor Interne deplasările temporare ale evreilor;
- f) reglementează, autorizează și organizează emigrarea evreilor;
- g) rezolvă toate problemele economice, sociale și culturale ale colectivității evreiești, în acord cu departamentele interesate;
- h) propune orice alte măsuri în legătură cu problema evreiască.

²⁶ *Activitatea Centralei Evreilor din România*, București, 1944, p.40.

²⁷ *Loc.cit.*, p.45.

Numirile de funcționari ai Centralei, ai instituțiilor anexe, ai reprezentanților în provincie, făcute de președintele Centralei, trebuiau să fie supuse confirmării lui Radu Lecca. Conducerea Centralei era obligată să înainteze Împuternicitului, de mai multe ori pe an, rapoarte amănunțite asupra activității desfășurate. Bugetul și bilanțul Centralei, întocmite de Secția financiară, au fost, de asemenea, înaintate aceluiași for, care controla nemijlocit activitatea Secției financiare²⁸.

Anunțându-și înființarea, Centrala s-a adresat cu următorul apel evreilor din toată țara:

„Din ordinul domnului Mareșal Ion Antonescu, conducătorul statului s-a înființat Centrala Evreilor din România, încredințându-se acesteia misiunea de a conduce treburile obștei evreiești din România. Am fost chemați pentru a organiza viața evreiască în cadrul regimului nou ce s-a creat. În acest regim nou se cere tuturor evreilor: să execute cu sfințenie toate ordonanțele și deciziile autorităților de stat; să-și impună o disciplină severă, la fel pentru toți, fără deosebire, să fie cu permanentă luare aminte către năzuințele țării și nici în vorbă, nici în atitudini, nici în faptă să nu indispuie populația autohtonă; să-și impună o viață aleasă și ordonată; să respecte hotărârile și sfaturile Conducerii Centrale²⁹.

Chemările la ordine lansate de CER către populația evreiască reflectau politica regimului Antonescu față de evrei. La câteva zile după constituirea noii conduceri, președintele Streitman și secretarul general, dr. Gingold, au fost chemați la prefectul de Ilfov, generalul Emil Pălăngeanu, care a cerut noii conduceri să colaboreze la menținerea ordinii și disciplinei în rândurile evreimii; s-a cerut Centralei să vegheze ca elementele evreiești extremiste să nu agite populația. Conducătorii Centralei au fost sfătuiți să instituie o poliție internă care să observe la aplicarea tuturor măsurilor luate de autorități. S-a anunțat alcătuirea unor liste de ostatici, care vor fi răspunzători pentru actele de sabotaj comise de evrei.

La 24 februarie 1942, H. Streitman și dr. N. Gingold au fost convocați la Ministerul de Interne, la generalul Vasiliu, care a cerut ca populația evreiască să înțeleagă că asupra ei planează o suspiciune generală, din cauza atitudinii evreilor din Basarabia și Bucovina cu ocazia retragerii trupelor românești, în anul 1940, fapt care determină luarea unei serii de măsuri preventive de siguranță.

Generalul Vasiliu a dispus desființarea lagărelor de ostatici, ceea ce nu a însemnat desființarea regimului de ostatici. Ca dovadă, conducerea Centralei a întocmit în aprilie 1943, o nouă listă de ostatici, care cuprindea frunțașii evrei domiciliați în Capitală. Bineînțeles, printre ei nu a figurat nici un membru din conducerea Centralei³⁰.

²⁸ *Legislația...*, doc. 81, p.250-251.

²⁹ „Gazeta evreiască”, an I, nr.1, 27 februarie 1942.

³⁰ **A se vedea doc. nr. _____**

Organizarea recensământului de “sânge evreiesc”

Prima sarcină oficială încredințată Centralei din partea autorităților a fost organizarea recensământului de “sânge evreiesc”³¹. În toate țările ocupate de naziști, *Judenrat*-ul a avut obligația de a organiza un astfel de recensământ. Acțiunea se considera necesară pentru crearea unei evidențe exacte a populației evreiești – destinată deportărilor, lagărelor de muncă forțată și, în final, exterminării fizice.

Prin organizarea acestui recensământ și prin întocmirea fișelor individuale ale tuturor locuitorilor evrei din România, care se păstrau în Arhiva CER, pentru a fi la dispoziția lui Gustav Richter, consilierul german pe probleme evreiești în România, Centrala urma să fie implicată în acțiunea de pregătire a proiectatei deportări a evreilor din Vechiul Regat și din sudul Transilvaniei în lagărele naziste de exterminare.

Politica de spoliere bănească a evreilor

Centrala a fost un factor decisiv în transpunerea politicii regimului antonescian de spoliere a populației evreiești. Una dintre atribuțiile esențiale ale Centralei a fost extorcarea populației evreiești de bani. În acest jaf Radu Lecca a jucat un rol decisiv. „Nevoile de bani extrabugetari creșteau mereu”, scrie Radu Lecca în memoriile sale. “Doamna Antonescu cerea bani pentru Patronaj, Mihai Antonescu cerea mereu bani pentru județul Argeș, unde făcea școli, biserici etc. – pentru a câștiga popularitate în caz de alegeri –, mai era și von Killinger, care avea și el multe nevoi (...)”. Conform afirmațiilor lui Lecca, evreii au fost salvați datorită sumelor imense acordate persoanelor mai sus-menționate.

„Toate aceste cheltuieli enorme, conchide Lecca, se acopereau cu taxele de la carnetele de scutire de muncă cu drept de exercitare a profesiei”³².

Banii se livrau prin Radu Lecca, pe baza aprobărilor sau confirmărilor semnate de el³³.

Acțiuni împotriva deportărilor din anul 1942

Un vast material documentar reflectă activitatea depusă de dr. W. Filderman și după desființarea Federației. Deși marginalizat, dr. Filderman s-a aflat neîntrerupt în fruntea acțiunilor pentru salvarea evreilor. El a rămas exponentul principal al evreilor români. În optica sa, el avea obligația, „ca evreu și ca cetățean român care cunoaște problemele evreilor mai bine ca oricine altul, să atragă atenția forurilor conducătoare asupra consecințelor grave

³¹ *Legislația...*, doc.54, p.179-180.

³² Radu Lecca, *Eu i-am salvat pe evreii din România*, București, 1994, p.205.

³³ A se vedea supra nota 32.

pe care unele măsuri antievreiești le-ar putea avea nu doar asupra situației evreilor ci asupra situației țării în general”³⁴.

În această calitate a dus lupta împotriva reluării deportărilor în Transnistria în anul 1942. Dr. Filderman propunea ca pedeapsa deportării să fie aplicată pentru anumite crime sau delicta bine definite. Cel găsit vinovat să fie condamnat de Curțile Militare, căci conchidea dr. Filderman „deportarea fiind una dintre cele mai grele pedepse nu se poate da fără o garanție a judecătorului și fără o dovadă de recalcitranți. Familiile n-ar trebui pedepsite, decât dacă se dovedește vinovăția lor de a ascunde pe infractori, adică dacă li se poate imputa o vină directă, întrucât principiul ce stă la baza dreptului penal este pedepsirea infractorilor nu și a altora”³⁵.

Concomitent cu acțiunile împotriva reluării deportărilor în Transnistria, W. Filderman a început demersurile împotriva aplicării planurilor de deportare a evreilor din Transilvania de sud și Banat în lagărele naziste de exterminare – măsură cerută de Germania nazistă, care într-o primă etapă, a fost acceptată de regimul Antonescu³⁶.

În protestele sale adresate autorităților, dr. Filderman s-a referit la vechimea evreilor din Transilvania, citând diferite izvoare care demonstrează acest fapt istoric. Comparând situația evreilor din România cu a celor din alte țări, a sugerat ca România să rezolve problema evreiască prin deportare atunci când se va hotărî soarta evreilor din toate țările Axei sau din toată Europa și când se va hotărî însăși soarta țărilor europene.

W. Filderman a redactat și câteva memorii pentru a fi semnate de români ardeleni, intelectuali, comercianți, industriași, meseriași, președinți ai Camerelor de Comerț ș.a. În aceste memorii adresate Mareșalului Antonescu se cerea neaplicarea planului de deportare, demonstrându-se utilitatea locuitorilor evrei în viața social-economică ardeleană.

O intensă activitate au desfășurat și exponenții colectivităților evreiești din Transilvania și Banat în vederea influențării guvernului Antonescu în direcția neaplicării planului de deportare.

Presiunile exercitate de către liderii obștei evreiești pentru renunțarea la planurile de deportare au contribuit la amânarea de către guvern a aplicării acestei măsuri și la stoparea deportărilor în masă în Transnistria.

Impunerea contribuției excepționale de patru miliarde lei.

Poziția ambiguă a conducerii Centralei. Deportarea dr. Filderman în Transnistria

³⁴ Jean Ancel, *Documents*, vol.IV, p.551.

³⁵ *Documents*, vol.IV, p.129-130.

³⁶ *Problema evreiască...*, doc.145, p.442.

În primăvara anului 1943 guvernul a decis impunerea evreilor cu o nouă contribuție excepțională de patru miliarde lei. Hotărârea a fost comunicată Centralei de către Radu Lecca printr-o adresă din 11 mai 1943, în termenii următori:

Vă rog să luați la cunoștință că guvernul luând în considerare faptul că în timp ce soldații români se jertfesc pe front, populația evreiască în marea ei majoritate continuă să se bucure de libertatea de a face comerț și de a trăi la adăpost de primejdiile războiului, a hotărât ca această populație să contribuie la nevoile financiare ale țării cu suma de patru miliarde lei [...]. Vă rog să luați la cunoștință că guvernul a hotărât ca evreii recalcitranți la plata impunerii stabilite [...] să fie sancționați cu *deportarea în Transnistria, urmând ca averile lor să fie lichidate în folosul statului* [...]. Ținem să vă atragem atenția asupra răspunderii pe care o are conducerea obștei evreiești [...] pentru executarea întocmai a hotărârii de mai sus a guvernului³⁷.

În vederea aplicării Hotărârii, N. Gingold l-a convocat pe dr. Filderman și pe alți exponenți ai obștei.

Pornind de la totalitatea măsurilor antievreiești adoptate de regim în perioada 1941-1943 și de la consecințele lor asupra situației populației evreiești, dr. Filderman a demonstrat că evreii nu vor putea achita suma cerută. Spre deosebire de poziția militantă a dr.-ului Filderman, părerile lui Gingold despre situația populației evreiești coincideau întru totul cu cele ale lui Radu Lecca. Ca și Împuternicitul Guvernului și Gingold, susținea că evreii trebuie să fie recunoscători că nu sunt pe front și că printre ei sunt suficienți bogătași care pot achita sumele solicitate.

Dr. Filderman a respins pozițiile lui Lecca și Gingold potrivit cărora „în timp ce românii sângerează pe front, evreii acumulează averi, căci dacă evreii nu luptă pe front [...] îndeplinesc muncă de folos obștesc, adică luptă pentru țară cu unealta; cu sângheroasa deosebire că în timp ce ostașii pe front sunt echipați, hrăniți și plătiți, că în caz de invaliditate sau deces primesc pensii, evreii care îndeplinesc echivalentul serviciului militar nu sunt nici echipați, nici hrăniți, nici plătiți, familiile lor nu sunt ajutate, iar dacă din cauza serviciului

³⁷ Arhiva Centrului, fond III, dosar 405, fila 30.

devin invalizi sau încetează din viață nu primesc nici o pensie. Dacă nu sunt pe front, nu este vina lor – conchidea W. Filderman. Ei au fost excluși din Armată prin legi discriminatorii³⁸.

La cererea lui Gingold, Filderman și-a precizat poziția în scris. Gingold a transmis textul lui Filderman Conducătorului statului, care l-a apreciat ca fiind ireverențios. Drept pedeapsă, dr. Filderman a fost deportat în Transnistria, la sfârșitul lunii mai 1943, dar avea să fie readus după trei luni de deportare la începutul lunii august, în urma unor intervenții făcute de personalități precum regele Mihai, regina Elena, Iuliu Maniu ș.a.

Demisia lui Gingold din funcție. Atribuțiile dr. W. Filderman în apărarea intereselor evreiești

După revenirea din deportare, dr. W. Filderman s-a aflat în continuare în fruntea acțiunilor pentru apărarea evreilor

O cronologie a audiențelor dr. W. Filderman, în primăvara și vara anului 1944, la diverși miniștri și la alte persoane oficiale ale timpului pune în evidență unele aspecte din activitatea sa în perioada respectivă.

- 7 martie: intervine la Centrul Național de Românzare împotriva deciziei de evacuare din casele românzate a evreilor „exceptați” ;

- 18 martie: discută cu ministrul de Interne despre necesitatea măsurilor pentru siguranța evreilor în diferite centre o dată cu apropierea frontului;

- 20 martie: cere reglementarea dreptului pentru evrei de a părăsi unele orașe în condițiile în care armata germană se concentrează în marile centre evreiești;

- 25 aprilie: depune un memoriu la ministrul de Interne pe tema zvonului că s-ar intenționa reintroducerea semnelui distinctiv și concentrarea evreilor în ghetouri, în orașele Iași, Vaslui, Bârlad, Huși, Tecuci, Galați, Focșani, Bacău, Piatra-Neamț și Roman;

- 12 mai: protestează împotriva noilor măsuri de formare a detașamentelor de muncă (cu evrei și evreice) în nordul Moldovei; împotriva punerii în sarcina comunităților evreiești pregătirea mijloacelor necesare pentru echiparea, utilizarea, transportul, cazarea și hrănirea detașamentelor care vor fi trimise la muncă pentru șosele, tranșee ș.a. (bărbați și femei între 15-55 de ani). Dr. Filderman arată că aceste dispoziții nu sunt conforme cu normele legale. Nu se ține seama de limita de vârstă stabilită prin lege, de carnetele de scutire de muncă obligatorie eliberate contra taxă;

- 19 mai: predă la Președinția Consiliului de Miniștri o petiție în problema dreptului evreilor de a intra în adăposturi publice în timpul bombardamentelor.

³⁸Documents, vol.IV, p.567-571.

“După ce s-a interzis evreilor dreptul sfânt la viață, neputându-se evacua nici la sate, nici la orașe – scria Filderman –, căci evacuarea în orașe numai în familie (evreii aveau voie să se refugieze doar în localitățile unde puteau locui la rude – n.n.) este sinonimă cu un refuz de evacuare, acum li se interzice și dreptul de a intra în adăposturi”.

- La 23 august dr. Filderman a transmis o notă la Ministerul de Interne în care informa că în seara zilei de 19 august pe strada Ștefan Mihăileanu, colț cu sediul Serviciului Secret s-a scris pe zidurile caselor: Glasul Londrei = Vocea Iudei. Aceeași inscripție s-a găsit și pe o clădire de pe bulevardul Carol. El a conchis că ambele inscripții incită populația împotriva evreilor.³⁹ Toate aceste activități arată că adevăratul conducător al evreimii din România, chiar și în perioada Centralei, a rămas tot dr. W. Filderman. El a reușit să exercite o influență importantă asupra Centralei. A avut oamenii săi de încredere în conducerea ei. A militat pentru o atitudine de rezistență, dar a fost împotriva revoltei deschise. Prin memoriile sale adresate Guvernului a protestat împotriva nedreptăților, contribuind la supraviețuire în condițiile discriminărilor și ale prigoanei.

În legătură cu rolul Centralei în viața obștei evreiești în perioada anilor 1942-1944 sunt de luat în considerare următoarele aprecieri ale profesorului israelian Bela Vago:

Centrala a fost impusă evreilor, iar conducătorii ei au acceptat funcția oferită fără să fi avut mandat din partea obștei. Ca atare ei au fost percepuți ca reprezentanți ai regimului antisemit și ai naziștilor, și nu ca reprezentanți ai evreilor. În viziunea evreilor Centrala nu a reprezentat interesele lor, nici când aceasta a acționat în acest sens. Fiind în slujba naziștilor și a autorităților antisemite românești, Centrala a facilitat realizarea obiectivelor autorităților: de deposedare a evreilor de proprietățile lor; de izgonire a zeci de mii de evrei din locuințele lor; de exploatare a resurselor lor umane și materiale; de umilire a populației evreiești; de pauperizare a evreilor.

Oricum, această opinie a lăsat loc acuzațiilor care mergeau de la cereri zgomotoase de condamnare la moarte a trădătorilor până la stigmatizarea acestui grup oportunist și servil care în mod subiectiv a încercat să ajute comunitatea evreiască exploatănd privilegiile avute ca parte a sistemului antisemit.

³⁹ Arhiva Centrului, fond III, dosar Filderman, filele 30-33.

Centrala Evreilor nu a devenit *Judenrat* și nici un instrument al naziștilor, așa cum se intenționase.⁴⁰

Dr. W. Filderman, împreună cu colaboratorii săi, au reușit să contracareze aplicarea unor măsuri antievreiești. Influența lor politică a crescut concomitent cu schimbarea situației internaționale în favoarea Aliaților, în timp ce conducătorii Centralei au rămas izolați în ultima fază a războiului. Totuși, trebuie recunoscut că într-un anumit sens și în anumite împrejurări și Centrala a venit în ajutorul populației evreiești, încurajând viața culturală, organizând asistența, încercând să ajute deportații în Transnistria.

În final, se poate conchide că Centrala a fost un amestec *sui generis*, între un servilism de trădători și colaboraționiști, pe de o parte și încercări de salvare a evreilor, pe de altă parte, reflectând astfel ambivalența specifică realităților politice românești din partea a doua a războiului.

Asistența socială și medicală; formele și importanța ei în anii prigoanei

Activitatea de asistență s-a desfășurat, mai întâi, sub egida și în cadrul Federației Uniunilor de Comunități Evreiești, apoi a Centralei. Un rol deosebit i-a revenit Comisiei Autonome de Ajutorare (CAA), înființată în ianuarie 1941.

CAA a beneficiat, de la început, de subvenționarea Joint-ului, care și-a putut continua activitatea în România și în anii războiului.

În primele luni ale activității sale, Comisia s-a ocupat de ajutorarea victimelor pogromului legionar din ianuarie 1941.

În vara anului 1941 eforturile ei s-au concentrat în direcția ajutorării evacuaților din mediul rural și din târguri (ajutoare în bani, efecte, veselă) și a victimelor pogromului de la Iași (29 iunie – 6 iulie 1941).

Acțiunea de ajutorare a evreilor deportați în Transnistria s-a declanșat la sfârșitul anului 1941 – începutul anului 1942. După nenumărate intervenții, Federația a primit autorizarea trimerii de ajutoare în Transnistria în ziua de 17 decembrie 1941, o dată cu apariția Decretului-lege privind dizolvarea ei.

Crucea Roșie Internațională a transferat prin intermediul CAA sume importante din străinătate pentru ajutorarea evreilor din Transnistria.

⁴⁰ Bela Vago, "The Ambiguity of Collaborationism: the Center of the Jews in Romania, 1942-1944," în *Patterns of Jewish Leadership in Nazi Europe, 1942-1945*, eds. Yisrael Gutman și Cynthia J. Haft, trad. Dinah Cohen, et. al. (Jerusalem: Yad Vashem, 1979), p. 308

În ianuarie 1943, în Transnistria, s-a deplasat prima delegație a CAA și a Departamentului de Asistență din cadrul Centralei pentru a controla distribuirea ajutoarelor trimise. Din raportul prezentat de Fred Saraga, conducătorul delegației, în fața activului Centralei, la întoarcerea din deplasare, s-au desprins următoarele concluzii: tot ce s-a trimis ca ajutor prin Centrală nu reprezintă nici o parte infimă din necesar; situația celor 5.000 de copii rămași orfani este dezastruoasă; întreaga populație este subnutrită, slăbită și lipsită de îmbrăcăminte. Deportații ar putea fi salvați numai prin folosirea lor la muncă productivă și ajutați cu îmbrăcăminte, medicamente și hrană⁴¹.

Cu toate eforturile depuse, *ajutoarele se dovedeau în continuare insuficiente*. Un memoriu din 8 august 1943 adresat de dr. W. Filderman primului-ministru, după întoarcerea sa din Transnistria, reflectă situația gravă a deportaților.

Pentru conducerea obștei evreiești din România destinul deportaților în Transnistria reprezenta o preocupare constantă. Acțiunile pentru ajutorarea și salvarea lor au constituit o componentă a eforturilor de supraviețuire.

Concomitent cu ajutorarea celor din Transnistria, CAA și secția de asistență din CER au fost nevoite să intensifice acțiunile de ajutorare a celor mobilizați la munca obligatorie. Ei nu au beneficiat de nici un fel de subvenție sau echipare din partea autorităților de stat.

Organizațiile evreiești erau obligate să se substituie organelor de stat, care, în cazul Armatei, se ocupau ele însele de echiparea efectivelor, în timp ce în cazul detașamentelor evreiești această obligație revenea evreilor și organizațiilor evreiești.

În activitatea secțiilor de asistență o atenție specială s-a acordat întreținerii unor instituții precum azilurile de bătrâni, orfelinatele, căminele și cantinele.

Pentru viața evreiască din anii regimului Antonescu, activitatea de asistență socială și medicală desfășurată de Centrală, de instituțiile de asistență și de diferitele societăți filantropice avea o importanță vitală. Legile în vigoare au românizat spitalele și casele de sănătate evreiești, proprietate personală și comunitară; s-a interzis evreilor să se îngrijească în spitalele românești, deci, practic, populația evreiască nu avea garantată îngrijirea medicală. Întreaga activitate de asistență desfășurată de instituțiile comunitare, așa insuficientă cum și cât a fost, a avut un rol important în asigurarea supraviețuirii pentru mulți evrei.

Repatrierea evreilor deportați în Transnistria

Intervențiile pentru readucerea în teritoriul românesc a deportaților în Transnistria s-au intensificat o dată cu apropierea frontului de Nistru.

⁴¹ Arhiva Centrului, fond III, dosar 300, filele 200-205.

Presiunile politice asupra autorităților de stat în vederea autorizării repatrierilor au fost exercitate în primul rând de dr. W. Filderman. La 2 ianuarie 1943 el a transmis Conducătorului statului și lui Mihai Antonescu o notă în care a prezentat situația copiilor între 2 și 16 ani rămași orfani în Transnistria. În optica sa nu exista decât o soluție pentru salvarea lor: readucerea imediată în Cernăuți. Altfel, înainte de sfârșitul iernii toți vor fi morți. „Cum acestora în nici un caz nu li se poate aduce nici o acuzare, nimic nu se opune la înapoierea lor – scria W. Filderman, în memoriul său – emigrarea este imposibilă în starea fizică în care se află copiii”. Totodată, conducătorul obștei evreiești cerea urgenta readucere a celor deportați din Vechiul Regat și Dorohoi. “Dacă nu se ia o hotărâre radicală ca toți aceștia să fie readuși la Cernăuți, vor muri și mai mulți între timp”.

După revenirea sa din Transnistria, W. Filderman a reluat cu noi insistențe chestiunea repatrierii. La 4 august 1943, a obținut o audiență la generalul C. Vasiliu pe care l-a informat despre situația deportaților din Dorohoi, Darabani și Herța, aflați la Moghilev.

La 23 septembrie, s-a adresat din nou generalului Vasiliu, cerând scoaterea evreilor aflați în Transnistria din zonele de retragere a trupelor germane; la 12 octombrie a revenit cu un memoriu către Mihai Antonescu și generalul Vasiliu, arătând că au murit oameni nevinovați, căci deportarea a fost globală, fără cercetarea individuală a culpei.

La 17 noiembrie, s-a comunicat ordinul Mareșalului privind concentrarea tuturor deportaților la Vijnița, unde urma ca Centrala să construiască barăci. Decizie cu totul nepotrivită. În spațiul afectat, nicicum nu puteau fi cazați zeci de mii de evrei⁴².

La 24 noiembrie, Filderman a revenit la Consiliului de Miniștri cu o listă de propuneri cu localitățile în care puteau fi cazați repatriații. Cei din Vechiul Regat și Transilvania, la domiciliile lor; cei suspecti politic, într-un lagăr din Vechiul Regat; dorohoiienii, la Dorohoi; cei din Bucovina de sud, în capitalele județelor de unde au venit; cei din Bucovina de nord, la Cernăuți, Storojineț, Gura Humorului și Siret; basarabienii, în orașele Chișinău, Bălți și Soroca; orfanii fără probleme de sănătate, în diferite localități, iar cei bolnavi în spitale. Propuneri speciale au fost făcute pentru reunificarea familiilor. În legătură cu plata transportului Filderman a precizat că, întrucât evreii au fost exilați de guvern este normal ca repatrierea lor să se facă tot pe contul guvernului. Locuințele repatriaților cât și cantinele, infirmeriile ș.a. urmau să fie amenajate corespunzător.

La 25 februarie 1944, într-o audiență la Ministerul de Interne, dr. W. Filderman a intervenit din nou pentru repatrierea generală. „Nu există între viață și moarte nici o soluție intermediară – arăta el. Repatrierea singură poate salva viața evreilor deportați. Cunosc unele obiecții că populația din Basarabia și Bucovina nu ar vedea cu ochi buni repatrierea. Se

⁴² *Problema evreiască...*, doc.176, p.525-529.

confundă populația cu câțiva agitatori sau interesați. Dovada a dat-o Dorohoiul unde, deși s-au ridicat aceleași obiecții, până la urmă românii i-au îmbrățișat frățeste pe repatriați”.

La 11 martie 1944, W. Filderman a înaintat o notă în care argumenta importanța economică a repatrierilor pentru revigorarea comerțului și a meseriilor. În ceea ce privește aspectul politic el considera că este de o „importanță covârșitoare pentru România de a nu lăsa în teritoriile rusești pe deportații evrei-români”. În concluzie, arăta în notă „această problemă are un întreg aspect: politic, economic și umanitar, căci peste 50% dintre deportați au murit în ultimii doi ani”⁴³.

Partea organizatorică a acțiunii, atât sub raportul transportului cât și al ajutorului de integrare în viața normală, a fost asigurată de CAA și de secția de asistență a Centralei, de membri ai Organizației sioniste. Parțial, au colaborat și autoritățile militare și civile românești.

Ca rezultat al tuturor demersurilor, repatrierea parțială a început în ultima decadă a lunii decembrie 1943. La 20 decembrie, au început să revină cei 6.053 de dorohoieni supraviețuitori ai deportării. La 6 martie 1944, au fost readuși 1.846 de copii din cei peste 5.000 rămași orfani în timpul deportării.

După refuzul categoric din februarie 1944, în martie 1944, în condițiile înaintării vertiginoase a trupelor sovietice, Mareșalul a ordonat, totuși, repatrierea generală. Dar această dispoziție a venit prea târziu. Pentru majoritatea deportaților nu s-a mai putut organiza transportul cu trenul. Numai următoarele categorii de deportați au putut fi repatriați cu trenul: locuitorii din Dorohoi, copiii orfani și 500 de prizonieri din lagărul de la Vapniarca și foștii internați la Grossulovo. Între 17 și 30 martie 1944, delegații CAA și ai Departamentului de Asistență al Centralei, împreună cu autoritățile românești, au mai organizat repatrierea a 2.538 de persoane provenite din cele mai diferite lagăre și ghetouri de pe teritoriul Transnistriei. Într-o scrisoare adresată lui Mihai Antonescu, dr. Filderman își exprima regretul că repatrierea tuturor evreilor a eșuat din cauza întârzierii ordinului – „întârziere ce a costat viața a circa 15.000 de deportați, după informațiile sosite până astăzi”.

Sistemul paralel de educație evreiască

Decretul-lege din 14 octombrie 1940 pentru reglementarea situației evreilor din învățământ a fost o grea lovitură dată populației evreiești. Prin această legiferare, evreii au fost împinși spre o nouă ghetozare spirituală. În acest context, comunitatea evreilor și apoi Centrala și-au asumat greaua misiune de a asigura continuarea școlarizării la nivel primar, mediu și chiar superior.

⁴³ A se vedea supra nota 39.

În fapt, reorganizarea sistemului de învățământ evreiesc în noile condiții a fost expresia hotărârii populației evreiești de a nu lăsa tineretul pradă degradării morale, spirituale și profesionale. „Felul cum au fost absorbiți elevii eliminați din învățământul de stat constituie un capitol de glorie, un miracol al perseverenței” – scria S.M. Litman, directorul Liceului „Cultura” din București. *Dar totul s-a desfășurat pe fundalul unor opresiuni, măceluri, muncă obligatorie, deportări, înscenări ale Siguranței* care ajungeau până la băncile elevilor și cancelaria profesorilor. *Localurile au fost rechiziționate și transformate în cazărmi pentru trupe germane.* Cursurile s-au ținut în vechi case de rugăciune, foste ospătării populare, pivnițe sau poduri insalubre, dar activitatea didactică a continuat în ciuda acestor greutăți și în ciuda faptului că *elevii și profesorii au fost recrutați să presteze muncă obligatorie.*

Viața cultural-artistică. Teatrul Evreiesc din București

Sub raportul vieții cultural-spirituale, numeroși intelectuali, în special din sfera umanisticii, scriitori, ziariști, artiști, actori ș.a., eliminați din infrastructura societății românești, s-au grupat în jurul Comunității, implicându-se în special în activitățile culturale, educative, artistice, publicistice și editoriale. S-a instituit o relație de reciprocitate, în care ambele părți au fost interesate. Comunitatea și, mai apoi, Centrala au înțeles importanța, nu doar culturală ci și socială, a continuării vieții culturale evreiești tradiționale, iar pentru intelectualitatea evreiască implicarea în această activitate a fost o șansă de supraviețuire, atât materială, cât și morală. Astfel, în noul context de ghețozare spirituală, instituțiile evreiești de educație, cult și cultură au devenit pentru un anumit segment al populației evreiești centre de unde radiau forțe de redresare sufletească și de întărire morală, pentru a putea rezista și a învinge greutățile. Desigur, nimic nu semăna cu perioada antebelică. Căci dacă atunci apăreau câteva zeci de ziare și reviste, acum a supraviețuit un singur ziar; dacă atunci funcționau numeroase cercuri culturale și universități populare, acum viața culturală s-a desfășurat, în principal, în București, la Teatrul Barașeum; în provincie, în sinagogi și școli; dacă atunci existau diferite căi de legătură cu intelectualitatea și cu viața cultural-științifică românească, acum, pentru evrei, totul s-a repliat între “zidurile” unui ghetou spiritual.

Forme instituționalizate au existat, în principal, în București. În provincie, cultura a fost cu precădere un domeniu al vieții particulare sau al celei școlare, acolo unde existau școli evreiești. Viața evreiască bucureșteană, pe plan cultural, a fost un caz de excepție. Aici erau concentrate vârfulurile intelectualității evreiești, creatorii în domeniul artei și literelor, cu forțe și relații necesare pentru organizarea unei rezistențe *sui generis* în vederea supraviețuirii.

Sinagoga și viața religioasă

Sinagogle erau întotdeauna pline, în pofida prezenței agenților poliției secrete. ”Aglomerăția era atât de mare – relatează Alexandru Șafran în memoriile sale –, încât se ocupa chiar și pervazul ferestrelor și se blocau intrările”⁴⁴. Era expresia solidarității evreiești, a speranței că acolo în sinagogă vor putea afla ultimele noutăți despre evenimentele la care se mai puteau aștepta; dar era și un semn al rezistenței pasive, se dădea expresie riposteii împotriva prigoanei și a discriminărilor. A fost relevantă în acest sens ziua de 4 martie 1941, când au fost comemorate pentru prima oară victimele pogromului din București, din 22-23 ianuarie 1941. Predica rabinului Alexandru Șafran a fost recepționată de cei prezenți ca un glas de încurajare pentru înfruntarea greutăților. Întregul ceremonial, într-o sinagogă tixită de lume, vădea, implicit, o rezistență pasivă a evreilor bucureșteni.

Sinagoga a fost un lăcaș de educație iudaică pentru tineret. Centrala nu a interzis cultivarea tradițiilor iudaice.

În ciuda nesiguranței vieții de toate zilele și a tuturor constrângerilor și amenințărilor, evreii și-au respectat tradițiile, poate chiar cu mai mare râvnă decât în timpul normale.

Concluzii

Rețeaua instituțiilor evreiești a funcționat pe principiul organismelor societății civile intim asociate vieții cotidiene, în condițiile unei comunități supuse constant discriminărilor și amenințărilor. Chiar și o instituție cu subordonare nemijlocită față de stat și de Împuternicitul său pentru Problema Evreiască (ne referim la Centrala Evreilor) a fost nevoită, în acțiunea sa concretă, să țină seama atât de formele instituționale, cât și de cele informale, generate de însuși traiul de zi cu zi al populației evreiești.

În perioadele de normalitate, când evreii – cel puțin prin prevederile constituțional-democratice – se bucurau de drepturi egale cu toți cetățenii și se dovedeau integrați în societatea românească, cu întregul ei sistem instituțional, rolul mecanismelor și instituțiilor comunitare ale etniei se limita la aspectele specifice, preponderent etno-culturale, religioase și de asistență. Cu totul alta era situația în anii în care evreii nu mai intrau în categoria cetățenilor cu drepturi egale, asigurate constituțional și ocrotite de legi nediscriminatorii, când, în noul context de viață civică și socială, evreii nu mai aveau drept de proprietate, dreptul la muncă și învățatură, la asigurare socială și sanitară ș.a.m.d. Or, în absența acestora trebuiau găsite căi de supraviețuire. Instituțiile comunitare existente, de întinsă

⁴⁴ Alexandru Șafran, *Un tăciune smuls flăcărilor, Comunitatea evreiască din România 1939-1947*, traducere din franceză de Țicu Goldstein, București, Editura Hasefer, 1996, p.65.

tradiție, trebuiau să facă față unei imense provocări și anume, de a gestiona o situație de criză în care se puneau probleme de autogestiune, autoadministrare, autoorganizare și, înainte de orice, de întrajutorare sub toate formele în vederea supraviețuirii individuale și colective.